

MAÂRİF SALNÂMELERİNE GÖRE URFA SANCAĞI'NDA EĞİTİM VE ÖĞRETİM (H.1316-1321/M.1898-1904)*

Büşra ELÇİÇEĞİ¹

Öz

Bu çalışmada Maârif Salnâmeleri'nde yer alan veriler doğrultusunda Urfa Sancağı'nda eğitim-öğretim faaliyetleri ele alınmıştır. Araştırma nitel araştırma yönteminde tasarlanmış olup doküman incelemesi tekniği kullanılarak ulaşılan veriler betimsel analiz yöntemi ile değerlendirilmiştir. Bu amaçla H.1316-1321/M.1898-1904 (H.1320/M.1902-1903 tarihli Maârif Salnâmesi günümüze kadar tesadüf edilemediği için hariç) tarihli salnâmeler incelenip Urfa Sancağı'nda mevcut okullar, bu okullardaki idareciler, öğretmenler, okutulan dersler, öğrenci ve hademe sayıları ele alınmıştır. Aynı zamanda Urfa'da bulunan medreseler, buldukları yerler, medreselerde görevli müderrisler, talebe sayısı, medresenin kurucusu hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Gayrimüslim azınlık okullarının ne zaman açıldıkları, adlarına ruhsat verilip verilmediği üzerinde durulmuştur. Üstelik Urfa'da açılan kütüphaneler incelenerek ne zaman kuruldukları ve kaç adet kitaba sahip oldukları tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Urfa Sancağı, Eğitim, Medrese, Kütüphane, Gayrimüslim Okulları.

EDUCATION AND INSTRUCTION IN URFA SANJAK ACCORDING TO EDUCATION YEARSBOOKS (H.1316-1321/ M. 1898-1904)

Abstract

In this study, the education and training activities at Urfa Sanjak has been approached in the line of date taking part in Yearsbooks. The research was designed in qualitative research method and the data obtained by using document analysis technique was evaluated with descriptive analysis method. In this purpose H.1316-1321/M.1898-1904 (H.1320/M.1902-1903 except as couldn't reach today) after analyzing these yearsbooks and then existing schools, managers working there, teachers, the lessons that are thought there, srudents and jonitors numbers are handled. Also some information about Medresas existing in Urfa, their places, Mudarrises working at those medresas, students and prampter's numbers are given. Also, some information about whwn non-muslim schools are founded and whether they had certificate of approval or not are painted. On the top of all as analyzing the libraries which were opened in Urfa, we can make firm when they established and how many boks they have got.

Keywords: Urfa Sanjak- Education- Medresas- Library- Non-muslim Schools.

* Bu çalışma 10. Uluslararası Sosyal Bilimler ve Spor Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur. Hitit Üniversitesi, Hatay (23.11.2018-25.11.2018).

¹ Arş. Gör., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, ORCID 0000-0002-1346-8185, busra.elcicegi@marmara.edu.tr.

Başvuru Tarihi (Received): 04.05.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 08.07.2020

Giriş

Şanlıurfa, Müslüman, Musevi ve Hıristiyanların, birlikte sahip çıktıkları ayrıcalığı olan bir şehirdir. Adı Grekçe Edessa, Süryanice Orhâi, Ermenice Urhay, Arapça el-Ruha olan Urfa ili eski Osrhoêne'nin yani Diyâr Mudar'ın önemli bir kentidir (Honigmann, 1986: 50). Şanlıurfa şehrinin bulunduğu alan, tarih boyunca önemli yerleşmelere ev sahipliği yapmıştır. Tarihi çağlardan günümüze kadar birçok medeniyetin kalıntlarına bu bölgede rastlanması bu şehrin Anadolu'nun yerleşme tarihinde önemli bir yere sahip olduğunun göstergesidir (Kürkçüoğlu, 2002: 95; Şahinalp, 2005: 25). XI. yüzyılda Bizans İmparatorluğu Urfa (Er-Ruha) şehrini elde ettikten sonra bölgeyi Suriye'ye bağlamıştır. Antakya'nın merkez olduğu bu eyalet Edessa, Maraş ve Samsattan oluşmuştur (Şahinalp, 2005: 119; Yinanç, 1944: 32-33). Şehir Araplar, Persler, Selevoklar, Ermeniler, Selçuklular, Bizanslılar, Franklar tarafından defalarca kuşatılmış ve birçok medeniyetin egemenliği altına girmiştir. Kentte özellikle Ermeni nüfusu fazla olmakla birlikte Franklar ve Antakya'da kurulan Haçlı Kontluğu'ndan Edessa'ya göç eden birçok insan yaşamıştır (Şahinalp, 2005: 124; Demirkent, 1990: 56). Şehir, "Bizanslıların doğuda Mezopotamya bölgesinde en ileri mevzi olduğu için Bizans sınırını İslam'a karşı müdafaa eden yerlerin en meşhuru" konumundadır (Demirkent, 2001: 54). Türklerin Anadolu'ya egemen olmaya başlamaları ile birlikte, Ermeniler; Malatya, Urfa, Kilikya, Komagene ve Antakya şehirlerine yoğun bir şekilde göç etmiştir (Yinanç, 1944: 183-184). XI. yüzyılın sonunda başlayan Haçlı seferleri şehrin tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Kudüs'e doğru ilerleyen Haçlı ordusundan ayrılan bir kol Edessa'ya gelerek şehre hâkim olmuştur. 1098'de Samsat ve Suruç'un da bulunduğu bölgede Urfa Haçlı Kontluğu kurulmuştur (Şahinalp, 2005: 123). Urfa Haçlı Kontluğu ve Frankların kurmuş oldukları Antakya Haçlı Kontluğu Kudüs Krallığı'na bağlı olmuşlardır. 46 yıl boyunca kente hâkim olan Haçlı Kontluğu, 1144 yılında Selçukluların Edessa'yı fethetmeleriyle birlikte yıkılmıştır (Mateos, 2000: 296).

1517 yılında Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sonucunda Ruha şehrinin elde edilmesiyle beraber kent Osmanlı egemenliği altına girmiştir. Osmanlı Devleti döneminde sağlanan barış ortamına bağlı olarak kent gelişmiştir. Şehir, bu dönemde daha önce İslam Devleti zamanında kullanılan Ruha adıyla anılmaya devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin idari taksimatına göre ülke, valiler tarafından yönetilen vilayetlere ayrılmıştır. Vilayetler sancaklara (liva), sancaklarda kazalara taksim edilmiştir. 406 yıl boyunca Osmanlı Devleti idaresinde bulunan Urfa yapılan çeşitli idari düzenlemelerle farklı zamanlarda farklı eyaletlere bağlı kalmış olsa da her zaman sancak merkezi konumunda olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman zamanında yapılan idari teşkilatla vilâyet yapılmıştır. XVI. yüzyılın ortalarında Diyarbakır eyaletine bağlı bir kaza merkezi olarak kalan ve bu konumunu 1586-1587 yıllarına kadar sürdüren Urfa kenti, bu yıllarda yapılan idari düzenleme ile yeni oluşturulan Rakka eyaletine bağlı bir sancak merkezi haline getirilmiştir. Urfa 1818'de Halep'e tayin edilen Hurşit Ahmet Paşa zamanında kaza haline getirilerek Halep eyaletine bağlanmıştır. 1865 yılında yapılan idari düzenleme ile Şanlıurfa, Maraş, Kozan ve Adana sancakları birleştirilerek Halep Vilâyeti'ne bağlanmıştır. Bu büyük vilâyetin valiliğine de Ahmed Cevdet Paşa getirilmiştir. Urfa Sancağı, bu dönemde Urfa merkez kazası dışında Birecik, Rumkale, Suruç kazalarından oluşmaktadır. 1867/68'de Halep Vilâyeti'nin sancağı konumunda olan Urfa Sancağı 1894 yılında Urfa, Rumkale, Suruç ve Birecik kazalarından oluşmuştur (Cevdet Paşa, 1991; Güler, 2002; Sakin, 2008: 173; Şahin, 2001; Yurt ansiklopedisi, 1984, s. 7375-7380). I. Dünya Savaşı zamanında bağımsız bir sancak konumuna dönüştürülerek Birecik, Suruç, Rakka, Harran kazalarından meydana gelmiştir. İşte bu çalışmada Urfa Sancağı'na bağlı Urfa, Rumkale, Birecik, Suruç kazaları ve Nizip Nahiyesindeki okullar incelenmiştir.

Son zamanlarda eğitim tarihi çalışmalarında sıklıkla kullanılmaya başlanan salnâmeler; bir sene boyunca gerçekleşen olayları, değişimleri toplu olarak göstermek amacıyla düzenlenen eserler için kullanılan bir tabir olup Türkçeye Tanzimat devrinden sonra girmiştir. Farsça "sene"

anlamına gelen “sal” ile mektup kitap anlamına gelen “name” kelimelerinin birleştirilmiş şeklidir. Bu kavramın günümüzdeki karşılığı “yıllıktır”. Osmanlı salnâmeleri, içeriği açısından yayımlandığı tarihten bir yıl öncesine ait devletin ve vilâyetlerin tarihi, coğrafyası, nüfusu, idari, askeri, hukuki teşkilatları, ekonomik durumu ve eğitim yapısı hakkında bilgi ihtiva eden vesikalardır (Pakalın, 1983: 105-106; Palalı, 2010: 1-14). 1847-1927 tarihleri arasında yayımlanan salnâmeler; Devlet salnâmeleri, Vilâyet salnâmeleri Resmi kurum ve kuruluşlara ait salnâmeler, Özel konulu, kişi ve kuruluşlara ait salnâmeler ve Cumhuriyet dönemi salnâmeleri gibi gruplara ayrılmaktadır (Duman, 1982: 18-25).

Maârif Nezareti Salnâmeleri’nde, nezâretin tarihçesi, nazırları, memurları, ülkedeki medreseler, müderrisler, Müslüman, Gayrimüslim ve ecnebi okulların isimleri, öğrenci sayıları, kuruluş ve ruhsat tarihleri, kütüphaneler, kitap sayıları, kurucularının isimleri gibi kıymetli bilgiler bulunmaktadır. Bundan dolayı eğitim tarihi araştırmaları ile ilgili konularla alakalı olarak başvurulacak önemli belgelerdir. Nezâret Salnâmeleri, ilgili nazırlık tarafından çıkarılan devlet salnâmeleri gibi, düzenli yayınlanmalarına rağmen ait oldukları nazırlıkların teşkilatını, memurlarını, tarihçelerini ve ilgili faaliyetlerini vermeleri bakımından yayınlandıkları döneme ait bilgi veren önemli vesikaları teşkil etmektedir. Mutlâkiyet döneminde (1878-1908), Maârif Nezareti, 1894-1895 yılından itibaren, ilk defa ülke genelinde eğitim istatistikleri ve 1898-1904 yılları için Salnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umumiye adıyla ülke genelinde önemli eğitim-öğretim yıllıkları yayınlamıştır. Bu belgeler, ülkenin eğitim durumunu rakamsal olarak ve toplu biçimde gösterdikleri için, eğitim sorunlarının daha iyi anlaşılıp değerlendirilmesine katkı sağlamaktadır (Akyüz, 1997: 196). “Maârif Salnâmelerine göre Urfa Sancağı’ndaki eğitim ve öğretim” konusunun incelenmesinde, bu eyalete ait, Maârif Salnâmeleri içinde yer alan belgelerin, sahip olduğu bilgilerin önemli bir mahiyet arz etmesi etkili olmuştur. Maârif Salnâmeleri verileri doğrultusunda, Urfa Sancağı’ndaki Müslüman ve Gayrimüslimlerin okul ve öğrenci sayıları, öğretim düzeyleri, ruhsat tarihleri, medreseler, kütüphaneler, okulların mali kaynakları ile bu kurumları himaye eden devletler incelenmiştir.

1.Yöntem

Araştırma nitel araştırma desenine uygun olarak tarama modelinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma için gerekli olan verilere doküman incelemesi tekniği ile ulaşılmıştır. Dokümanların orijinalliği kontrol edildikten sonra H.1316-1321/ M.1898-1904 tarihli salnâmelerdeki veriler Osmanlıcadan günümüz Türkçesine tercüme edilmiştir. Tercümelerin doğruluğu belli aralıklarla uzman kişilerle birlikte kontrol edilmiştir. Daha sonra Urfa Sancağı’nda bulunan iptidai (sıbyan/ilkokul), rüşdiye (ortaöğretim) ve idadi derecesindeki mevcut okullar, görevliler, öğretici kadrosu, okutulan dersler, öğrenci ve hademe sayıları, medreseler, kütüphaneler, gayrimüslim ve ecnebi okulları hakkındaki bilgiler kategorilere ayrılarak karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Ulaşılan bulgular betimsel analiz yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir (Büyüköztürk, 2012). Betimsel analiz yöntemi gözlem, görüşme, doküman vb. veri toplama araçlarından elde edilen bilgilerin analiz edilmesine ve yararlanılan kaynaklardan doğrudan alıntı yapılmasına olanak veren bir yöntemdir (Ekiz, 2013).

2. Bulgular

2.1.Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim

Osmanlı Devleti, sınırlarının içindeki her bölgede eğitim-öğretim faaliyetleri için uygun zemin ve mekân oluşturmaya çalışmıştır. Devlet genelinde Müslüman çocuklar temel eğitimi medreselerde; Gayrimüslim çocuklar ise kiliseler veya kiliselere bağlı okullarda almıştır. İlköğretim, XIX. yüzyılın sonlarına kadar kendini çok da yenilemeden basit düzeyde kalmıştır. Tanzimat’a kadar eğitim-öğretim faaliyetleri genel olarak ücretsiz olarak verilmiştir (Akyüz, 2006: 6-10). 1839 yılında Abdülmecid tarafından *Tanzimat Fermanı*’nı yayımlanarak siyasal ve sosyal düzenlemelerin yapılacağı belirtilmiştir. Yayınlanan fermanla eğitim ve öğretimle ilgili

bir hedef belirlenmemiştir. Fakat zaman içerisinde yapılan ıslahatların eğitim temelli olması gerektiği anlaşılmıştır. Eğitim ile yakından ilgilenen Padişah Abdülmecid döneminde alınan kararlarla 1845-1847 zaman aralığında sıbyan mekteplerinin süresi dört yıl olarak belirlenmiş ve ehliyetsiz kişilere öğretmenlik yaptırılmaması hükmü getirilmiştir. Sınıf ve imtihan sistemi yürürlüğe girmiştir. Zaman içerisinde eğitimin düzenlenmesi ve kalitesinin artırılması için önemli çalışmalar yapılmıştır. 1869'da yayımlanan “*Maârif-i Umumiye Nizamnamesi*” ile eğitim bir devlet işi durumuna getirilmiştir. Her köy ve mahallede bir sıbyan mektebinin, 500 haneli bölgelerde rüştiye mektebinin, 1000 haneli bölgelerde idadilerin, vilayet merkezlerinde sultanîlerin açılması, öğretmenlerin / muallimlerin ise Dârümuallim mezunu olması gerektiği kararlaştırılmıştır. Nizamname doğrultusunda tüm eğitim kurumları verdiği eğitime göre sınıflandırılmış ve eğitim düzeyine göre yapılması gerekenler belirtilmiştir. Sınıflandırma yapılırken, Fransa'nın eğitim sistemi model alınarak okullar önce Mekâtib-i Umumiye (Genel Okullar) ve Mekâtib-i Hususiye (Özel Okullar) olmak üzere iki ana bölüme ayrılmıştır. Mekâtib-i Hususiye okulları da kendi içinde 3 bölüme tasnif edilmiştir. Bunlar: Müslüman tebaanın açtığı okullar, Gayrimüslim tebaanın açtığı okullar ve yabancıların açtıkları okullardır (Aytaç, 1972: 210; Hayta, 1995: 54-62; Kodaman, 1980: 48-54).

Osmanlı Devleti'nin her bölgesinde olduğu gibi Halep Eyaletine bağlı Urfa Sancağı'nda da iptidai, rüşdi, idadi seviyesinde okullar açılmıştır. XVIII. yüzyılda Urfa'daki eğitim kurumları çoğunlukla vakıflar tarafından kurulan okullardır (Karakaş, 1995: 137). Cuinet'nin vermiş olduğu bilgilere göre 1890 yılında Urfa ilinde Müslüman ve Hıristiyanların eğitim gördükleri birçok okul bulunmaktadır (Cuinet, 1891: 261). Merkez kazada bulunan okulların küçük bir kısmı dışında büyük bir çoğunluğu Urfa şehrinde bulunmaktadır. 1890 yılında şehirdeki toplam okul sayısı 81'dir ve bu okullarda 2464 öğrenci eğitim görmektedir. Müslüman okullarında 1330, Hıristiyan okullarında 1134 öğrenci bulunmaktadır. Toplam öğrenci sayısı içinde Müslüman öğrencilerin oranı %54 iken Hıristiyan öğrencilerin oranı ise %46'dır. Müslüman nüfusun, şehir nüfusunun %74.2'sini oluşturmasına rağmen toplam öğrenci sayısı içindeki payının %54 olması ve şehir nüfusunun %25.2 sini oluşturan Hıristiyanların toplam öğrenci sayısı içindeki payının %46 olması, Müslüman nüfusun eğitim oranının Hıristiyan nüfusa oranla daha az olmasını göstermesi bakımından ilginçtir (Karakaş, 1995: 137-139; Cuinet, 1891: 261; Şahinalp, 2005: 159). H.1316-1321/M.1898-1904 Maârif Salnâmeleri'ndeki veriler incelenerek Urfa Sancağı'nda bulunan iptidai, rüşdi, idadi derecesindeki Müslüman okulları ve Gayrimüslim okulları ile ilgili bilgiler aşağıda verilmektedir.

2.2. Sıbyan Okulları

Maârif-i Umumiye Nizamnamesi'nde, Maârif Nezaretine bağlı “umumi”, Evkaf-ı Hümayun Nezaretine bağlı “hususî” olmak üzere mektepler yönetim bakımından ikiye ayrılmıştır. Bu okulların yapım, onarım masrafları ve öğretmen maaşları, okulun bulunduğu mahalle veya köy halkı tarafından karşılanmaktadır. Nizamname'de “sıbyan mektebi” tabiri kullanılsa da Maârif Nezaretine bağlı olan bu okullara; “ibtidai mektep”, “mekteb-i iptidai”, “usûl-i cedide mektebi”, “ilk mektep”, “dârü'l-talim”, “dârü'l-huffaz” ve halk arasında “taş mektep” ifadeleri de kullanılmıştır (Akyüz, 1997: 226; Ergin, 1977: 83). Bu kurumlar, sabi olarak adlandırılan 5-10 yaş aralığındaki erkek ve kız çocuklarına dini bilginin ve okuma-yazmanın öğretildiği okullardır. Her mahallede bir sıbyan okulu bulunduğu için “mahalle mektebi” olarak da adlandırılmaktadır (Ergin, 1977: 83-84; Kodaman, 1980: 57-58).

İlk kez Abdülmecid tarafından Tanzimat döneminde sıbyan mektepleri eğitim-öğretim açısından düzenlenmiştir. 1845 yılında yayımlanan Hatt-ı Hümayun doğrultusunda cehaletin ortadan kaldırılması ve kamu terbiyesinin sağlanması için alınan kararlar doğrudan sıbyan mekteplerini hedef almıştır. 1869'de yayımlanan Maârif-i Umumiye Nizamnamesinde, sıbyan mekteplerinin ıslah edilmesi veya “iptidai” adıyla imparatorluk genelinde yeni usulde eğitim veren okulların

inşa edilmesi için ilk girişim 1870'te olmuştur. Okullarda okutulacak kitapların, açık, yalın ve öğrenciyi güdüleyici olması kararlaştırılmıştır (Berker, 1945: 21-85; Ergin, 1977: 390; Kodaman, 1980: 106-111). Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ile bu okulların programına Tarih, Coğrafya, Hesap gibi dersler eklenmiştir (Hayta, 1995: 61-63).

II. Abdülhamid döneminde, 1876 anayasasının (Kanun-i Esasi) hazırlanma aşamasında ilköğretim konusu gündeme gelmiş ve anayasa kararıyla temel eğitim zorunlu hale getirilerek kız ve erkek öğrenciler arasında eşitlik hukuken sağlanmıştır. Maârif teşkilatında 1879 yılında gerçekleşen değişimle Maârif Nezareti bünyesinde "*Mekâtib-i sıbyâniye dairesi*" teşekkül etmesi devletin ilköğretim konusuna verdiği önemi göstermektedir (Ergin, 1977: 390; Kodaman, 1980: 112-117). II. Abdülhamid devrinde eğitimde öncelik Müslümanların çoğunlukta yaşadığı bölgelere verilmiştir. Ancak kaza ve kasabalarda kurulacak iptidailerin büyüklüğü bu bölgede yaşayan Gayrimüslim halkın çocuklarının da eğitilmesi yolundaki resmi çabalar, ilk ve orta öğretimde Osmanlılık siyasetine önem verilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu uygulamanın amacı, Gayrimüslim çocuklara milli şuur aşıl原因an cemaat okullarının siyasi ve zararlı faaliyetlerinin önüne geçilerek Osmanlılık fikrini aşılmasıdır. Gayrimüslimlerin olumlu yaklaşmaması sonucunda, bu düşünce etkili olamamıştır. Maârif Nazırı Ahmet Paşa, 1900'lerde devlet genelinde 29.130 ilkokul ve kız-erkek toplam 899.932 öğrencinin mevcut olduğunu bildirmektedir. 1877 yılında 200'ü aşmayan iptidai okulları 1892-1893 öğretim yılında sayıca artmıştır (Kodaman, 1980: 86-113). Bu artışa paralel olarak 1890 yılında Urfa Sancağı'nda bulunan 44 Sıbyan mektebinde toplam 756 öğrenci eğitim almıştır (Cuinet, 1891: 261). Şemsaddin Sami, merkez kazada 55 İslam-sıbyan mektebi olduğunu bildirmektedir (Sami, 1996: 1074). Şehrin sıbyan mekteplerinin çoğunlukla bir vakfa ait olması nedeniyle, bu mekteplerin camilerin bitişğinde yaptırılmış oldukları görülmektedir (Karakaş, 1995: 105-109).

Maârif-i Umumiye Nizamnamesine göre, eğitim-öğretim faaliyetleri için gerekli para; devlet hazinesinden, her yıl halkın ödeyeceği ianelerden, bu iş için vakıflardan ayrılacak ödeneklerden, parça parça yardımlardan, sultani ve yüksekokulların öğrencilerinden alınacak ücretlerden ve ceza olarak tahsil edilecek paralardan oluşmaktadır. Sıbyan eğitimi yapan kurumlardaki öğretmenlerin maaşları ve diğer masrafları cemaatler tarafından karşılanacaktı. Yıllık giderleri 600 ile 900 kuruş arasında olan bu okullar, ihtiyaçları olan parayı vakıflardan temin edecekti. Vakıfların olmadığı ya da yetmediği durumlarda gerekli olan para, okul hangi cemaate aitse o cemaate mensup varlıklı kişilerin vereceği yardımlardan karşılanacaktı. Bu da yeterli olmadığı takdirde mahalle ya da köylerde yaşayan insanlardan salma suretiyle toplanacaktı. Osmanlı Devleti sınırları içinde mevcut olan İptidai Okulları; köy, şehir ve yöntem farkı yerine eski-yeni farkına göre sınıflamaya tabi tutulmuştur. Bu okullarda öğretilecek olan usûl-i cedide ve veçhile elifba, Kur'an-ı Kerim, Tecvit, Ahlaka müteallik risail, ilm-i hal, yazı talimi, Muhtasar fenn-i hesap, Muhtasar tarihi Osmanî, Malûmat-ı nafiayı cami risale dersleri okutulacaktır. Bu dersler Gayrimüslimlerin kendi dillerinde okutulması kararlaştırılmıştır. Gayrimüslime kendi usul-i diniyeleri doğrultusunda eğitim alacaktır (Hayta, 1995: 61-63).

Tablo 1: *Urfa Sancağı'nda İbtidai Okullar (SNMU: H.1316-1321/M.1898-1904)*

Sancak	Kaza	Bulunduğu Mevki	Kuruluş Tarihi	Mikdar Masraf	Mülahazat (Açıklama)
Urfa	Urfa	Merkezde	H.1306/M.1888	30000	Ahali tarafından
Urfa	Urfa	Merkezde	H.1311/M.1893	49200	4 adet okul ahali tarafından yaptırılmıştır.
Urfa	Urfa	Mülhakat	H.1307/M.1889	-	6 adet okul ahali tarafından yaptırılmıştır.
Urfa	Suruç	Merkezde	H.1313/M.1895-1896	-	5 adet okul ahali tarafından yaptırılmıştır.
Urfa	Urfa	Nizip Nahiyesinde	H.1313/M.1895-1896	-	Ahali tarafından
Urfa	Rumkale	-	-	-	-
Birecik	Birecik	-	-	-	-

H.1316-1321/M.1898-1904 yılları arasında Urfa Sancağı'nda 12, Urfa'ya bağlı Suruç kazasında 5, Rumkale ve Birecik kazalarında birer tane olmak üzere toplam 19 adet iptidai okulu bulunmaktadır. Bu okulların 3'ü merkezde, biri Mülhakatta², biri Nizip nahiyesinde yer almaktadır. Birecik ve Rumkale nahiyelerinde bulunan okulların mevkileri, kuruluş tarihleri, masrafları hakkında bilgiler verilmemiştir. Nizip nahiyesinde yer alan iptidai okulu ise ahali tarafından H.1313/M.1895 yılında inşa edilmiştir. Suruç Kazası'nda ise 5 adet ahali tarafından H.1313/M.1895 senesinde inşa edilen iptidai mektepleri mevcuttur. Urfa Sancağı'nın merkezinde yer alan iki okulun biri H.1306/M.1888 diğeri H.1311/M.1893 yılında kurulmuştur. H.1306/M.1888 yılında 4 adet ahali tarafından inşa edilen okulun masrafı 30000 kuruş iken H.1311/M.1893 yılında ahali tarafından 4 adet yapılan okulun masrafı 49200 kuruştur. Urfa Sancağı'nda Mülhakat mevkiinde H.1307/M.1889 yılında kurulan 6 okul diğer kazalarda olduğu gibi ahali tarafından yaptırılmıştır.

2.3. Rüşdiye Okulları

Rüşdiyeler, sıbyan mekteplerini bitiren öğrencilerin devam ettiği, ikinci kademede eğitim veren orta dereceli okullardır (Arıbaş, 2000: 711-716). 1838'de II. Mahmud döneminde, sıbyan okullarının üstünde sınıf-ı sani okulları açılmıştır. Sınıf-ı sani okulları daha sonra isim değişikliğine giderek "rüşdiye" olmuştur ve bu okulların yönetimi ile ilgilenmesi için Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti kurulmuştur. 1845 yılında toplanan Muvakkat Maârif Meclisi tarafından rüşdiye okullarının durumu belirlenmiştir. Bu okullar sıbyan mekteplerinin üstünde, Darülfünûna öğrenci yetiştiren orta dereceli okul olarak tanımlanmıştır. Rüşdiye mekteplerinin öğretim süresi 4 yıl iken Darülmaârif açılınca 6 yıla çıkarılmıştır. 1863 yılında ise öğrenim süresi 5 yıla düşmüştür. Arapça, hesap, yazı derslerinin yanı sıra Kemal Efendi bu okulların ders programına Farsça, coğrafya ve Hendese derslerini ilave etmiştir. 1867 yılına kadar devlete ait rüşdiye okullarına yalnız Müslüman öğrenci alınırken bu tarihten sonra halk arasında eşitlik olduğunu gösterme amacıyla Hıristiyan öğrencilerin alınması da prensip olarak benimsenmiştir. Maârif-i Umumiye Nizamnamesine göre: nüfusu 500 haneden çok olan kasabalar da bir rüşdiye açılacak,

² Merkeze bağlı yerler.

öğrenci sayısına göre öğretmen, hademe atanacağı, öğretim süresinin 4 yıl olacağı, tüm rüşdiyelerin 1-23 Ağustos arasında tatil olacağı, bu okulları bitirenlerin sınavla idadilere gidebileceği gibi hükümler yer almaktadır. Rüşdiyelerin öğrenim süresi 1869'da 4 yıl iken 1892 yılında 3 yıla düşürülmüştür.

Nizamnamenin 23. maddesi hükmünce bu okulların ders programları şöyledir: Mebadi-i Ulûm-i Diniye, Lisan-ı Osmanî Kavaidi, İmlâ ve İnşa, Tertib-i Cedid üzere Kavaid-i Arabiye ve Farsiye, Tersim-i Hudut, İlm-i Hesap, Defter Tutmak Usulü, Mebadi-i Hendese, Tarih-i Umumi, Tarih-i Osmani, Coğrafya, Jimnastik, Rüşdiyenin bulunduğu yörede kullanılan ikinci dil, ticaret merkezlerinde zeki öğrencilerden isteyenlere Fransızca. Kız rüşdiye okullarında; Mebadi-i Ulûm-i Diniye, Lisan-i Osmani-i Kavaid-i, Mebadi-i Kavaid-i Arabiye ve Farsiye, İmla ve İnşa, Müntehabat-i Edebiye, Tedbir-i Menzil, Muhtasar Tarih ve Coğrafya, Hesap ve Defter Tutmak Usulü, Nakşa kadar olacak derecede resim, Ameliyat-ı Hayatiye dersleri ile zorunlu olmayan musik-i dersi okutturulacaktır. Sadrazam Said Paşa, 1879 yılında rüşdiye okullarının müfredatına Fransızca dersini eklemiştir. 1892'de programın yeniden düzenlenmesinin ardından Türkçe dersinin saati artırılmıştır. Zamanla İlm-i Eşya dersi müfredattan çıkarılmıştır.

1870 yılından sonra rüşdiyelerin sayılarında ciddi bir artış yaşanmıştır. 1874-1875 yılında öğretmen kadrosu yeterli düzeyde olan 400 rüşdiye açılmıştır. H.1293/M.1876-1877 tarihli devlet salnâmesine göre Arap topraklarında 1.340; Anadolu'da 7.033 öğrenci olmak üzere devlet genelinde 423 rüşdiye okulunda 19.330 öğrenci mevcut idi II. Abdülhamid döneminde devlet genelinde 619 rüşdiye 40.000 civarında öğrenci mevcuttu (Kodaman, 1980: 95-105). 1890 yılında Urfa Sancağı'nda bulunan Müslümanlara ait 1 rüşdiye mektebinde 74 öğrenci öğrenim görmüştür (Cuinet, 1891:261). Şemsettin Sami'nin verilerine göre merkez kazada 3 rüşdiye mektebi bulunmaktadır (Sami, 1996: 1074).

Maârif Salnâmeleri incelendiğinde 1898-1904 yıllarında Urfa Mekteb-i Rüştiyesi'nde, 5 yıl boyunca İhsan Bey müdürlük, 4 yıl süresince Abdurrahman Efendi de müdür yardımcılığı vazifesinde bulunmuştur. 1904 yılında müdür yardımcısının kim olduğu bilinmemektedir. 1898-1902 yılları arasında Rik'a-Hüsn-i Hat Muallimi Mehmet Şerif Efendi, 1904 yılında ise Ahmet Efendi'dir. 1898-1902 yılları arasında Türkçe, Hıfzıssıhha, Kitabet, Fransızca ve İlm-i Eşya derslerinin kimler tarafından verildiği belirtilmese de 1904 yılında bu derslerin tümüne okulun müdürü İhsan Bey girmiştir. Farişî, Ahlak, Coğrafya, Hesap, Usul ve Hendese derslerine ilk 4 yıl giren hocanın adı bilinmemesine karşı 1904 yılında bu derslerin hocasının Saffet Efendi olduğu görülmektedir. 1904 yılında Resim dersini Tayyar Efendi, Ulum-ı Diniye dersini Abdurrahman Efendi, Türkçe dersini İbrahim Efendi vermiştir. Hafız Efendi mubassır (hizmetli) olarak görev yapmıştır. Cebir dersine giren hocanın ismi belgelerde verilmemiştir.

Tablo 2: *Birecik Mekteb-i Rüştiyesi'nde Görevli Öğretmenler (SNMU: H.1316-1321/M.1898-1904)*

Memuriyet	1898-1899	1899-1900	1900-1901	1901-1902	1903-1904
Muallim-i Evvel	Remzi E.	Hüseyin Rıza E.	Eşref E.	Mustafa E.	Sabri Sabri E.
Muallim-i Sani	Hayali E.	Hayali E.	Münhaldir	Şah Hayali E.	Hayali E.
Rik'a-Hüsn-i Hat Muallimi	Mustafa Nafi E.	Nafi E.	Mustafa Nafi E.	Mustafa Nafi E.	Mustafa Nafi E.

Birecik Mekteb-i Rüştîyesi'nin müdürü 1898'de Remzi Efendi, 1899'da Hüseyin Rıza Efendi, 1900 yılında Eşref Efendi, 1901-1904 tarihinde Mustafa Sabri Efendi olmuştur. 1898-1899 yıllarında müdür yardımcısı Hayali Efendi iken 1900 yılında okula müdür yardımcısı atanmamıştır, 1901-1904 yıllarında da tekrar Hayali Efendi müdür yardımcısı olmuştur. 1898-1904 yıllarında bu okulda Rik'a-Hüsn-i Hat dersini Mustafa Nafi Efendi vermiştir.

Tablo 3: Nizip Mekteb-i Rüştîyesinde Görevli Öğretmenler (SNMU: H.1317-1321/M.1899-1904)

Memuriyet	1899-1900	1900-1901	1901-1902	1903-1904
Muallim-i Evvel	Abdi Hilmi E.	Abdullah Halim E.	Abdi Hilmi E.	Hüsnü E.
Rik'a-Hüsn-i Hat Muallimi	Abdi Hilmi E.	Abdullah Halim E.	Abdi Hilmi E.	Hüsnü E.

1899-1904 yıllarında Nizip Mekteb-i Rüştîyesi'nin 1899'da müdürü ve Rik'a-Hüsn-i Hat Muallimi Abdi Hilmi Efendi, 1900'de Abdullah Halim Efendi, 1901'de tekrar Abdi Hilmi Efendi, 1904 yılında ise Hüsnü Efendi olmuştur.

Tablo 4: Rumkale Mekteb-i Rüştîyesinde Görevli Öğretmenler (SNMU: H.1316-1321/M.1898-1904)

Memuriyet	1898-1899	1899-1900	1900-1901	1901-1902	1903-1904
Muallim-i Evvel	Abdülkadir E.	-	Mustafa Tevfik E.	Mustafa Tevfik E.	Tevfik E.
Muavin	-	-	-	-	İsmail Efendi
Rik'a-Hüsn-i Hat Muallimi	Mahmud Nedim E.	-	Mahmud Nedim E.	Mahmud Nedim E.	Mahmud Nedim E.

Rumkale Mekteb-i Rüştîyesi'nde 1898 yılında Abdülkadir Efendi, 1900-1904 tarihleri arasında Mustafa Tevfik Efendi müdürlük vazifesinde bulunmuştur. Bu okulun 1904 yılında muavini İsmail Efendi'dir. 1898-1904 yılları arasında ise okulda Rik'a-Hüsn-i Hat dersine Mahmud Nedim Efendi girmiştir.

Urfa Mekteb-i Rüştîyesi ile Birecik Mekteb-i Rüştîyesi karşılaştırıldığında Urfa Mekteb-i Rüştîyesi'nin 5 yıl boyunca müdürü İhsan Bey olup değişmemiş iken Birecik Mekteb-i Rüştîyesi'nin müdür görevine her yıl başka biri atanmıştır. Urfa Mekteb-i Rüştîyesi'nde Abdurrahman Efendi; Birecik Mekteb-i Rüştîyesi'nde Hayali Efendi müdür yardımcılığı yapmıştır. 1904 yılında Urfa rüşdiyesine, 1900 yılında Birecik rüşdiyesine müdür yardımcısı atanmamıştır. Urfa rüşdiyesinde Rik'a dersine 4 yıl Mehmet Şerif Efendi, son yıl Ahmet Efendi hocalık yaparken Birecik rüşdiyesinde bu derse 5 yıl boyunca Mustafa Nafi Efendi girmiştir. Nizip rüşdiyesinde müdür ve Rik'a muallimi aynı kişiler olması öğretmen yetersizliğinden kaynaklanmış olabilir. Nizip rüşdiyesinde Muallim-i Sani (müdür yardımcısı) görevine atanmış biri bulunmamakta iken Urfa, Birecik ve Rumkale rüşdiyelerinde bu görevi icra eden öğretmenler vardır. Urfa rüşdiyesinde Türkçe, Hıfzıssıhha, Kitabet, Fransızca ve ilm-i eşya muallimi, İhsan Bey; Farsî, Ahlak, Coğrafya, Hesab, Usul Defteri ve Hendese muallimi Saffet Efendi; Resim muallimi Tayyar Efendi, Ulum-i diniye muallimi Abdurrahman Efendi; Türkçe muallimi İbrahim Efendi'dir. Ayrıca bu okulda Hafız Efendi mubassır görevinde bulunmuştur.

Birecik, Nizip, Rumkale rüşdiyelerinde bu dersler yer almamakta olup mubassır görevinde bulunan kimse bulunmamaktadır. Merkez kazada yer alan rüşdiyede ders ve hoca çeşitliliği bakımından daha kaliteli bir eğitim verildiği söylenebilir.

Tablo 5: *Urfa Sancağı'nda Bulunan Müslüman Okullarının Öğrenci Sayıları (SNMU: H.1316-1321/M.1898-1904)*

Okulun Adı	1898-1899	1899-1900	1900-1901	1901-1902	1903-1904			Hademe Sayısı
					M	G	Toplam	
Urfa Mekteb-i Rüştiyesi	47	58	60	60	125	15	140	1 (H.1321/M.1903-1904 de 2 tane)
Birecik Mekteb-i Rüştiyesi	55	54	55	57	60			1
Rumkale Mekteb-i Rüştiyesi	62	-	46	46	40			1
Nizip Rüştiyesi	-	20	43	43	45			1

Urfa Mekteb-i Rüştiyesi'nde 1898 yılında 47, 1899'da 58, 1900-1901 yıllarında 60, 1904 yılında 125 Müslüman, 15 Gayrimüslim öğrenci olmak üzere toplam 140 öğrenci öğrenim görmüştür. Bu okulun hademe sayısı 1898-1901 yıllarında 1 adet iken, 1904 yılında öğrenci sayısının artmasıyla doğru orantılı olarak 2'ye çıkmıştır. Urfa Sancağı'na tabi Birecik Mekteb-i Rüştiyesi'nde ise 1898'de 55, 1899'da 54, 1900'de 55, 1901'de 57, 1904'te 60 öğrenci, bir hademe mevcuttur. Urfa'ya bağlı Rumkale Mekteb-i Rüştiyesi'nde 1898'de 62 öğrenci bulunurken 1899'daki öğrenci sayısı verilmemiş olup 1900-1901 yıllarında 46, 1904 yılında 40 öğrenci ve bir hademesi bulunmaktadır. Nizip Rüştiyesi'nde ise 1899'da 20, 1900-1901 yıllarında 43, 1904 yılında 45 öğrenci, bir hademe vardır.

2.4.İdadi Okulu

Maârif-i Umumiye Nizamnâmesine göre idadiler, rüştiyelerin üst derecesi olan okullardır (Babuçoğlu, Eroğlu ve Köçer, 2007: 68, Şahinalp, 2005: 161). 4 yıl süren rüşdiye eğitiminin ardından öğrenim süresi 3 yıl olan öğretim kurumlarıdır. Arapça, hazırlamak, geliştirmek anlamında "idad" kökünden türeyen idadi sözcüğü hazırlama yeri demektir. Nizamname'de bu okullar rüşdiyelerin üstünde, sultanîlerin altında kabul edilmektedir (Baltacı, 2002: 7). İdadilerde Müslim ve Gayrimüslim öğrencilerin birlikte öğrenim görmesi kararlaştırılmıştır. Okulların yapım masrafları, öğretmen ve hademe maaşları Vilâyet Maârif Sandığından karşılanacaktı. Bu okulların yıllık ödeneği, personel masrafları ile beraber 80.000 kuruş olacaktır. Bu okullarda muavinlerle birlikte 6 öğretmen bulunacaktı. Öğretim süresi 3 yıl olan bu okullarda şu derslerin eğitimi yapılacaktır: Türkçe, Kitâbet ve İnşa, Fransızca, Kavâin-i Osmaniye, Mantık, İlm-i Servet-i Milel, Coğrafya, Tarih-i Umumî, İlm-i Mevâlid, Cebir, Hesap, Defter tutma, Hendese ve İlm-i Mesâha, Hikmet-i Tabiiye, Kimya ve Resim (Hayta, 1995: 65-66, Kodaman, 1980: 95-105).

Urfa Rüşdiye mektebinin idadiye dönüştürülmesiyle şehrin ilk lisesi eğitim-öğretim faaliyetine başlamıştır. Bu lise, şehrin ilk lisesi olması ve eğitim seviyesinin artmasında öncü olmasından

dolayı büyük bir önem taşımaktadır. 1901-1902 eğitim-öğretim yılında Urfa İdadisi'nde 125'i Müslüman, 15'i Gayrimüslim olmak üzere toplam 140 öğrenci eğitim görmüştür. H. 1321/M.1904 yılında kentte bulunan okul sayısının bir önceki yüzyıla göre düşmüş olduğu görülmektedir. H.1327/M.1908 yılında Urfa idadisinde okuyan öğrenci sayısı 65'e düşmüştür (Karakaş, 1995: 145-150).

2.5. Medreseler

Medreseler İslam dünyasının en temel eğitim ve öğretim kurumlarıdır. İslam kültür çevrelerinde ortaya çıkan medreseler zamanla her bölgede görülmeye başlanmıştır. İlköğretim üstü eğitim kurumları olarak bilinen medreseler, Arapça «ders» kökünden gelen ve ders verilen yer anlamındadır. Bu kurumlar çoğunlukla tek katlı, bir avlu etrafında dersane ve öğrenci odalarından oluşan kurumlardır. Dersane, müderris odası ve öğrenci odaları hemen her medresede mevcuttur. Genellikle mescid yer almazdı. Medreselerin eğitim ve öğretim etkinliklerini devam ettirmesine buralarda mevcut olan vakıf kütüphanelerinin önemi yadsınmaz (Sami, 1998: 1313; İpşirli, 2003: 327-330). Selçuklular döneminde medreseler ilk olarak cami içlerinde bulunmakta iken zamanla camilerde ibadet ve eğitimin beraber gerçekleştirilmesi camilerin asıl görevi olan ibadetin aksamasına neden olunca camilerden ayrı olarak inşa edilmiştir (Güven, 2013: .46) Selçuklu medreseleri kendinden sonraki dönemlerde yapılan medreselere kaynaklık etmiştir. Osmanlı medreseleri Selçuklu Medreselerinin devamı niteliğinde olmuştur (Uzunçarşılı, 2014: 4).

Fiziki şartları, mimari özellikleri, programı ve temsil ettiği zihniyetle Osmanlılar döneminde medreseler önemli ölçüde gelişme kaydetmiştir. Bu dönemde medreseler; sıbyan mektebinden sonra orta, lise, yüksek okul ve üniversite eğitimine denk gelen ve sadece Müslüman öğrencilerin devam ettiği bir eğitim kurumudur (İpşirli, 2003: 327). Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nde yapılan Sahn-ı Seman ile Kanuni Dönemi'nde yapılan Süleymaniye medreseleri ile birlikte Osmanlı medreseleri Sahn-ı Seman ve Süleymaniye olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Güven, 2013: 65; Uzunçarşılı, 2014: 35). Osmanlı Devleti'nin öğretim kadrosuna bakıldığında Selçuklu Devleti öğretim kadrosuyla aynıdır. Bu kadronun medreselerin ilmiye sınıfını oluşturduğu görülmektedir. Medreselerdeki öğretim kadrosunun üst düzeyinde müderrisler yer almaktaydı. Müderris medresede ders veren kişi manasına gelmektedir (Ergin, 1977: 99). Bu kurumlarda hizmet eden müderrisler maaşlı olarak görev yapmışlardır. Ayrıca müderrislere yiyecek ve kalacak yer yardımı da yapılmaktaydı (Boy, 2017: 57-73).

XVI. yüzyılda şehirde, daha önce XII. yüzyıldan beri eğitim-öğretim faaliyetlerine devam eden Eyyubi Medresesi ve XV. yüzyılda Safevilerin kurmuş olduğu Hasan Padişah Medresesi olmak üzere iki medrese mevcuttu. Halilürrahman Gölü yanında bulunan Halilürrahman Medresesi'nin kuruluş yılı belli olmasa da bu medresenin Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaptırılmış olduğu düşünülmektedir (Karakaş, 1995: 7-73-108). Kürkçüoğlu'nun vakfiyeler üzerine yapmış olduğu çalışmalarda, bahsedilen bu medreseler dışında XVIII. yüzyılda Rahimiye, Rızaiye, Sultan Burhan, Hamis Efendi medreseleri olmak üzere 4 medresenin daha varlığı bilinmektedir (Kürkçüoğlu, 2000: b12). 1890 yılına gelindiğinde Urfa'da bulunan 18 medresede 500 öğrenci öğrenim görmekteydi (Cuinet, 1891: 261). Şemsettin Sami'den elde edilen bilgilere göre ise merkez kazada 24 medrese vardır (Sami, 1996: 1074). 1904 kentte bulunan okul sayısının bir önceki yüzyıla göre düşmesine bağlı olarak bu yıl içinde şehirde 11 medrese bulunmaktadır (Karakaş, 1995: 145-150). Medreseler, sadece yüksek öğretim yapılan kurumlar olmadığından, ilköğretim çağındaki kişilerin de eğitim aldıkları müesseselerdir. Ayrıca medreselerde eğitim alabilmek için daha önceden herhangi bir eğitim kurumundan mezun olmak gerekmemektedir. Bu nedenle medreselerde verilen özellikle dini eğitim nedeniyle öğrenci sayısı fazla olmaktadır (Şahinalp, 2005: 160).

Tablo 6: *Urfa Sancağı'nda Bulunan Medreseler (SNMU: H.1317-1321/M.1899-1904)*

Kaza	Adı	Bulunduğu Mevki	Müdürris	Öğrenci Sayısı			Kurucusu	
				1899-1900	1900-1901	1903-1904	1899-1900	1900-1904
Urfa	Rıdvaniye	Halilürrahman	Hacı Mustafa E.	-	20	21	-	Hamavizade Ahmed Paşa
	Rahimiye	Tehtemur	Hasan E.	15	15	16	Hacı Halil E.	Meftahı Abdülrahim E.
Urfa	Sakıbye	Tehtemur	Hacı Ali E.	-	10	13	-	Hacı Sakıb E.
Urfa	İbrahimiye	Dabakhane	Hacı Ramazan E.	13	12	14	-	İbrahim E.
Urfa	İhlasiye	İhlasiye	Mahmud E.	21	21	23	Hacı Said E.	Esad Ağa
Urfa	Rızaiye	Katabüddin	Halil E.	18	13	14	-	Hamavizade Emir Paşa
Urfa	Süleymaniye	Yusuf Paşa	Abdurrahman E.	25	20	25	-	Damad Süleyman Ağa
Urfa	Şabaniye	Kargancı Pazarı	Hacı Emir E.	10	10	10	-	Hacı Şaban Ağa
Birecik	Nakıbiye	Merkez Mahalisi	Nakıb E.	-	6	8	-	Urfalı Hacı Sakıb E.

Tablo 6'da yer alan veriler incelendiğinde H.1317-1321/M.1899-1904 yıllarında Halilürrahman mevkiisinde yer alan Rıdvaniye medresesinin müdürrisi Hacı Mustafa Efendi olup medresenin kurucusu Hamavizade Ahmet Paşa'dır. Bu medresede H.1318/M.1319/M.1900-1901 yıllarında

20, H.1321-1904 yılında 21 öğrenci bulunmaktadır. Müderrisi Hasan Efendi olan Rahimiye medresesi Tehtemur mevkisinde bulunmakta olup medresenin H.1317/M.1899 yılında kurucusu Hacı Halil Efendi iken H.1318-1321/M.1900-1904 yıllarında Meftahı Abdülrahim Efendi'dir. Medresede 1899-1901 yıllarında 15, 1904 yılında 16 öğrenci okumuştur. Kurucusu Hacı Sakıb Efendi, müderrisi Hacı Ali Efendi olan Sakıbiye medresesi Tehtemur mevkisinde yer almakta ve H.1318/M.1900 yılında 10, H.1319/M.1901 yılında 13 öğrencisi vardır. Dabakhane'de açılan kurucusu İbrahim Efendi, müderrisi Hacı Ramazan Efendi olan İbrahimiye medresesinde 1899'da 13, 1900-1901'de 12, 1904 yılında 14 öğrenci bulunmaktadır. İhlasiye medresesinin 1899'da kurucusu Hacı Said Efendi, 1900-1904'te Esad Ağa'dır. Bu medresede 1899-1900 yıllarında 21, 1904 senesinde 23 öğrenci eğitim almıştır. Katabüddin mevkisinde yer alan Rızaiye medresesinin kurucusu Hamavizade Emir Paşa, müderrisi Halil Efendi'dir. Rızaiye medresesinde 1899'da 18, 1900-1901 13, 1904'te 14 öğrenci öğrenim görmüştür. Yusuf Paşa mevkisinde bulunan Süleymaniye medresesinin kurucusu Damad Süleyman Ağa iken müderrisi Abdurrahman Efendi olup 1899'da 25, 1900-1901'de 20, 1904'te 25 öğrenci mevcuttur. Kurucusu Hacı Şaban Ağa, müderrisi Hacı Emir Efendi olan Şabaniye medresesi Kargancı Pazarı mevkisinde yer almaktadır. Bu medresede 1899-1904 yıllarında 10 öğrenci eğitim almıştır. Merkezde yer alan ve kurucusu Urfalı Hacı Sakıb Efendi olan Nakıbiye medresesinin müderrisi Nakıb Efendi'dir. Bu medresede 1900 yılında 6, 1901 yılında 8 öğrenciye eğitim verilmiştir. Aşağıda bahsedileceği üzere çoğu medresenin kendi kütüphanesi bulunmaktadır.

2.6.Kütüphaneler

Yazılı ve basılı eserlerin bulunduğu yere kütüphane denilmektedir (Pakalın, 1983: 346). Kütüphaneler, padişahlar, özel kişiler, alimler, tarikatlar tarafından özel çalışmalar yapmak için kurulan ve vakıf haline dönüştürülen halka açık yerlerdir (Krenkow, 1993: 1126). Osmanlı İmparatorluğu'nda tekke, medrese, camilerin çoğunluğunda kurulan kütüphaneler dışında kişiler tarafından yaptırılan bağımsız kütüphaneler de mevcuttu. Kütüphanelerde liyakâtli Hafız-ı Kütüpler tarafından eğitim-öğretim faaliyetleri yürütülmekte ve halkın okuma ihtiyacı karşılanmaktaydı (Baltacı, 2002: 450). Kütüphaneler, Osmanlı tebaasının eğitim ve öğretiminde önemli bir mahiyet arz etmesine karşın belli dönemlerde ihmâl edilerek kitap kurtlarının tahribatına uğramıştır. II. Abdülhamit devrinde İstanbul başta olmak üzere ülke genelindeki kütüphaneler yeniden düzenlenerek birçoğunun kataloğu bastırılmıştır (Krenkow, 1993: 1127). H.1316-1321/M.1898-1904 tarihli Maârif Salnâmelerine bakıldığında eğitim ve öğretim faaliyetleri içinde önemli bir yeri olan kütüphanelerin hemen hemen tüm eyalet ve kazalarda var olduğu bilinmektedir.

Halep eyaletine bağlı Urfa Sancağı'nda Osmanlı Devleti'nin eğitim ile ilgili olarak yapmış olduğu faaliyetler arasında kütüphanelerin kurulması önemlidir. "Urfa'nın bu dönemdeki kütüphaneleri daha çok vakıf yoluyla oluşturulmuş medrese, cami ve tekke kütüphaneleridir. Kütüphaneden ziyade, kitaplık diyebileceğimiz mahiyette yapılarıdır" (Mızrak, 2002: 43). XVIII. yüzyılda şehirde bulunan kütüphaneler İbrahimiye, Rızvaniye, Rahimiye, Süleymaniye, Nakıbzade, Rızaiye ve Haydariye kütüphaneleridir. Şehirde bulunan kütüphanelere ek olarak XIX. yüzyılda Sakıbiye ve İhlasiye kütüphaneleri açılmıştır. XX. yüzyılın başlarında ise bu kütüphanelere Şehbenderiye, Hacı Mustafa Hafız ve Halilürrahman kütüphanelerinin katılmasıyla Osmanlı Devleti döneminde Urfa'da bulunan kütüphane sayısı 11'e çıkmıştır (Karakaş, 1995: 123-128). 20. yüzyılda bu kütüphanelerden Süleymaniye, Rızaiye, Rızvaniye ve Haydariye kütüphaneleri ayakta kalmıştır (SVH, 1327: 397). Urfa Sancağı'nda H.1316-1321/M.1898-1904 yıllarında bulunan kütüphanelerin açılış tarihi, kitap sayısı, kütüphanenin kurucusu, bulunduğu mevkii aşağıda verilen tablolarda gösterilmektedir. Beş yıllık zaman içerisinde kütüphanelerde bulunan kitap sayılarında herhangi bir değişiklik görülmemektedir.

Tablo 7: *Urfa Sancağı'nda Bulunan Kütüphaneler (SNMU: H.1316-1321/M.1898-1904)*

Sancak	Kütüphanenin İsmi	Bulunduğu Mevki	Kurucusu	Kitap Sayısı	Açılış Tarihi
Urfa	Rıdvaniye	Halilürrahman	Mahvizade Ahmed Paşa	200	H.1147/M.1734
Urfa	Rahimiye	Tehtemur	Meftahı Abdürrahim E.	220	H.1150/M.1737
Urfa	Sakıbiye	Tehtemur	Hacı Sakıb E.	150	H.1280/M.1863
Urfa	İbrahimiye	Dabakhane	İbrahim E.	300	H.1100/M.1688
Urfa	İhlasiye	İhlasiye	Hacı Said Ağa	600	H.1275/M.1858
Urfa	Rızaiye	Katabüddin	Hamavizade Emir Paşa	200	H.1170/M.1853
Urfa	Süleymaniye	Yusuf Paşa	Damad Süleyman Ağa	95	H.1150/M.1737

Tablo 7'ye göre Urfa Sancağı'nda H.1316-1321/M.1898-1904 yıllarında Rıdvaniye, Rahimiye, İbrahimiye, Sakıbiye, İhlasiye, Rızaiye, Süleymaniye olmak üzere 7 adet kütüphane bulunmaktadır. H.1147/M.1734 yılında kurulmuş ve kurucusu Mahvizade Ahmet Paşa olan Rıdvaniye kütüphanesi Halilürrahman mevkiinde yer almakta olup içerisinde 200 adet kitap bulunmaktadır. H.1150/M.1737 yılında kurulan Rahimiye kütüphanesi ile H.1280/M.1863 yılında açılan Sakıbiye kütüphanesi Tehtemur mevkiisinde yer almaktadır. 220 kitabın bulunduğu Rahimiye kütüphanesinin kurucusu Meftahı Abdürrahim Efendi; 150 kitabın mevcut olduğu Sakıbiye kütüphanesinin kurucusu Hacı Sakıb Efendi'dir. H.1100/M. 1688 Yılında Dabakhane mevkiisinde açılan ve 300 kitaba sahip olan İbrahimiye kütüphanesinin kurucusu İbrahim Efendi'dir. Kurucusu Hacı Said Ağa olan İhlasiye kütüphanesi İhlasiye mevkiisinde H.1275/M.1858 yılında kurulmuş olup içerisinde 600 adet kitap mevcuttur. 200 kitaba ev sahipliği yapan Rızaiye kütüphanesi H.1170/M.1853 yılında Katabüddin mevkiisinde inşa edilmiş olup kurucusu Hamavizade Emir Paşa'dır. Kurucusu Damad Süleyman Ağa olan ve H.1150/M.1737 senesinde Yusuf Paşa mevkiisinde kurulan Süleymaniye kütüphanesinde 95 adet kitap vardır.

2.7.Gayrimüslim Okulları

Azınlık okulları Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan, aralarında dil, din, ırk farkı olan, özel anlaşmalarla tanınan haklardan faydalanan, Rum, Ermeni, Yahudi, Katolik, Protestan, Ortodoksların kendi eğitimlerini sağlamak için devletin izniyle açtıkları okullardır (Ertuğrul,

2005: 111; Yücel, 2016: 4). Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettikten sonra Rum milletine kendi dini ve sosyal kurumlarını idare etme yetkisi vermiştir. Bu haktan zaman içerisinde Ermeni ve Yahudiler de yararlanmıştır. Azınlıklar ilk olarak din adamı ihtiyacını sağlama amacıyla Ruhban Okulu açmışlardır (Ergin, 1977: 748-750; Kansu, 2015: 85-90; Tonguç, 2004: 150-159; Esat, 1930: 41,110). Tanzimat Fermanında tüm reyanın her alanda eşit kabul edilmesi sonucunda Gayrimüslimler eğitim alanında önemli ilerleme kaydettiler. İslahat Fermanı'nın eğitim ile ilgili kararları Gayrimüslim vatandaşlara kendi dinlerine ve kültürlerine bağlı olarak ilk, orta ve yüksek derecede okullar açma hakkıyla beraber Türk okullarında fazladan girebilme fırsatı tanıdı. Azınlıklar, fermanın kendilerine tanımış olduğu haklardan yararlanarak Avrupalı Devletlerin de desteğiyle devletin her bölgesinde hızlı bir şekilde milli ve dini okullarını faaliyete geçirdiler (Kodaman, 1980: 15; Saka, 1991: 90). Azınlık okulları, onlara destek veren yabancı ülkelerin, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki amaçlarına uygun olarak etkinliklerde bulunmuşlardır (Tozlu, 1991: 227-229).

Bu okulların öğretim şekli, öğretmenlerinin seçimi, Padişahın belirlediği "muhtelit"³ bir Maârif Meclisinin nezaret ve kontrolünde olacaktı. Fakat devlet, Türk ve Müslüman okullarının programına karışmadığı gibi azınlık okullarına da karışmamıştır. Osmanlı Devleti, eğitimi, din ve mezhep ayrıcalıklarının bir parçası olarak kabul etmiştir. Azınlıkların ilk kademedeki eğitim-öğretim faaliyetleri, mahallî cemaatler tarafından idare edilirken, orta dereceli okullar ile öğretmen yetiştiren kurumlar, millet teşkilatları tarafından yönetilmiştir. Ermeni, Yahudi ve Rum gibi Gayrimüslimler eğitim alanında özerk olarak hükümetin müdahalesi olmadan kendi eğitim sistemlerini kendileri şekillendirmişlerdir Müslüman ve Türk okulları varlıklı ve hayırsever kişiler tarafından kurulup yönetildiği gibi azınlık okulları da aynı kaynaktan beslenmekteydi. Camilerin bitişiğinde bir okul veya medrese bulunduğu gibi kilise, havra gibi ibadethanelerin bitişiğinde de azınlıklara ait okullar bulunmakta idi. Medreselerde eğitim-öğretim faaliyetleri nasıl hocalar tarafından icra ediliyorsa azınlık okullarında da öğrenciler papazlar tarafından eğitilmekteydi (Akyüz, 1997: 159-175; Eryılmaz, 1996: 114-157; Ergin, 1977: 725). Maârif-i Umumîye Nizamnamesi'nin, 129. maddesi azınlık ve yabancılara okul açma hakkı tanımaktadır. Bu eğitim kurumlarının açılabilmesi için öğretmenlerin Maârif Nezareti veya mahallî maârif idaresinden onaylı diplomalarının bulunması gerekmektedir. Azınlık ve yabancılara ait okulların ders programları ve kitaplarının genel ahlak ve devlet politikasına uygunluğu Maârif Nezareti ya da mahallî maârif idaresince onaylanması zorunluluğu getirilmiştir. Bu kurumların İstanbul'da Maârif Nezareti'nce, taşrada mahallî maârif idaresi ve vali tarafından verilmiş resmi ruhsata sahip olması zorunludur (Haydaroğlu, 1993: 82-90; Koçer, 1991: 198-211; Vahapoğlu, 1990: 109).

Gayrimüslimler elde ettikleri haklar sayesinde nasıl ki Osmanlı Devleti'nin her bölgesinde eğitim ve öğretim kurumları açmış ise Halep eyaletine bağlı Urfa Sancağı'nda da okullar vücuda getirmişlerdir. 1890 yılında Urfa Sancağı'nda 2 Latin okulunda 90 öğrenci; 6 Ermeni Katolik okulunda 344 öğrenci; 3 Ermeni Gregoryen okulunda 460 öğrenci; 1 Ermeni Protestan okulunda 190 öğrenci; 1 Süryani okulunda 50 öğrenci öğrenim görmüştür (Cuinet, 1891: 261). Cuinet'in bilgilerinde kentte 13 Gayrimüslim okulunun varlığının bilinmesine karşılık Şemsettin Sami 20 Hıristiyan-sıbyan mektebi olduğunu bildirmektedir (Sami, 1996: 1074). H.1316-1321/M.1898-1904 tarihli Maârif Salnâmelerinden elde edilen bilgiler ışığında Urfa Sancağı'nda 2 iptidai, 9 rüşdi, 2 İdadi olmak üzere toplam 13 Ermeni Mektebi; rüşdiye düzeyinde 4 Süryani Protestan Mektebi; 1 iptidai, 3 rüşdi, 3 idadi toplam 7 Protestan Mektebi bulunmaktadır (SNMU. 1316: 1040-1041, 1317: 1184-1185, 1318: 1320-1321, 1319: 594-595, 1321: 497).

³ Üyeleri sadece azınlıklardan oluşan.

Tablo 8: *Urfa Sancağı'ndaki Gayrimüslim Okulları (SNMU: H.1316-1317/M.1898-1899)*

Sancak	Mektebin İsmi	Mektebin mensub olduğu cemaat	Namına Ruhsatı Verilmiş olan müdür mesul	Mektebin Derecesi	Öğrenci Sayısı		Mektebin Açılış Tarihi	Ruhsat Tarihi
					Erkek	Kız		
Birecik	Ermeni	Ermeni	-	İptidai	35	-	H.1293/ M.1876	Ruhsatsız
Birecik	Meryem Ana	Ermeni	-	İptidai	25	-	H.1251/ M.1835	Ruhsatsız
Birecik	Protestan	Protestan	-	İptidai	20	30	H.1288/ M.1871	Ruhsatsız
Urfa	Ermeni Mektebi	Ermeni	Kapancıyan E.	Rüşdi	-	25	H.1263/ M.1846	25 Nisan H.1314/ M.1896
Urfa	Ermeni Mektebi	Ermeni	Kapancıyan E.	Rüşdi	30	-	H.1263/ M.1846	28 Nisan H.1313/ M.1895
Urfa	Ermeni Mektebi	Ermeni	Kapancıyan E.	Rüşdi	21	-	H.1163/ M.1749	28 Nisan H.1313/ M.1895
Urfa	Ermeni Mektebi	Ermeni	Kapancıyan E.	Rüşdi	30	-	H.1163/ M.1749	28 Nisan H.1314/ M.1896
Urfa	Ermeni Mektebi	Ermeni	Kapancıyan E.	Rüşdi	50	-	H.1263/ M.1846	28 Nisan H.1313/ M.1895
Urfa	Ermeni	Ermeni	Kapancıyan E.	Rüşdi	23	23	Na'malum	28 Nisan H.1314/ M.1896
Urfa	Ermeni	Ermeni	Kapancıyan E.	Rüşdi	20	-	H.1263/ M.1846	28 Nisan H.1314/ M.1896
Urfa	Ermeni	Ermeni	Kapancıyan E.	Rüşdi	49	-	H.1290/ M.1873	28 Nisan H.1314/ M.1896

Maârif Salnâmelerine Göre Urfa Sancağı'nda Eğitim ve Öğretim (H.1316-1321/M.1898-1904)

Urfa	Ermeni	Ermeni	Manuk E.	Rüşdi	37	-	H.1290/ M.1873	28 Nisan H.1314/ M.1896
Urfa	Süryani Protestan	Süryani Protestan	Karabet E.	Rüşdi	-	31	H.1263/ M.1846	28 Nisan H.1314/ M.1896
Urfa	Süryani Protestan	Süryani Protestan	Karabet E.	Rüşdi	20	-	H.1263/ M.1846	28 Nisan H.1314/ M.1896
Urfa	Süryani Protestan Mektebi	Süryani Protestan	Karabet E.	Rüşdi	-	32	H.1288/ M.1871	28 Nisan H.1314/ M.1896
Urfa	Süryani Protestan Mektebi	Süryani Protestan	Karabet E.	Rüşdi	23	-	H.1288/ M.1871	28 Nisan H.1313/ M. 1895
Urfa	Protestan Mektebi	Protestan	Manuk E.	Rüşdi	35	-	H.1290/ M.1873	28 Nisan H.1313/ M. 1895
Urfa	Protestan Mektebi	Protestan	Manuk E.	Rüşdi	-	46	H.1290/ M.1873	28 Nisan H.1313/M. 1895
Urfa	Protestan	Protestan	Agop E.	Rüşdi	-	45	H.1306/ M.1888	28 Nisan H.1313/ M.1895
Urfa	Ermeni Mektebi	Ermeni	Kapancıyan E.	İdadi	-	43	H.1263/ M.1846	28 Nisan H.1314/ M.1896
Urfa	Ermeni	Ermeni	Kapancıyan E.	İdadi	-	39	H.1288/ M.1871	28 Nisan H.1314/ M. 1896
Urfa	Protestan	Protestan	Agop E.	İdadi	-	43	H.1263/ M.1846	28 Nisan H.1313/ M.1895
Urfa	Protestan Mektebi	Protestan	Agop E.	İdadi	-	43	H.1305/ M.1887	28 Nisan H.1313/ M.1895
Urfa	Protestan Mektebi	Protestan	Agop E.	İdadi	45	-	H.1306/ M.1888	28 Nisan H.1313/ M. 1895

H.1316-1321/M.1898-1899 yılları arasında yayınlanan Maârif Salnâmesi verilerine göre Urfa Sancağı'na bağlı Birecik kazasında bulunan 35 erkek öğrenci ile iptidai eğitimin yapıldığı Ermeni Mektebi H.1293/M1876 yılında kurulmuş olup ruhsatsızdır. Birecik kazasında bulunan Meryem Ana Mektebi ise 25 kız öğrenciye iptidai eğitim veren, H.1251/M.1835 yılından açılan ve ruhsatı bulunmayan bir okuldur. Urfa'da H.1263/M.1846 yılında kurulan ve 25 Nisan H.1314/M.1896 yılında Kapancıyan Efendi adına ruhsat alan rüşdiye düzeyindeki Ermeni Mektebi 25 kız öğrenciye eğitim vermektedir. Urfa'da bulunan erkek öğrencilere rüşdi eğitim veren 2 Ermeni Mektebi'nin birinde 30 diğerinde 50 erkek öğrenci mevcuttur. Bu okullar H.1263/M.1846 yılında açılmış ve 28 Nisan H.1313/M.1895-1896 yılında Kapancıyan adına ruhsat almıştır. H.1163/M.1749 yılında açılan 2 Ermeni Rüşdiye mektebinin birinde 21 diğerinde 30 erkek öğrenci var olup bu okullar 28 Nisan 1314 yılında Kapancıyan adına ruhsat sahibi olmuştur. Kuruluş tarihi bilinmeyen Ermeni Mektebi'nde ise 23 erkek, 23 kız öğrenciye rüşdiye seviyesinde karma eğitim verilmekte olup bu okul 28 Nisan H.1314/M.1896 yılında kurucusu Kapancıyan adına ruhsat almıştır. Kapancıyan adına 28 Nisan H.1314/M.1896 tarihli ruhsatı bulunan H.1263/M.1846 yılında inşa edilen Ermeni Mektebi'nde 20 erkek öğrenci rüşdi eğitim almaktadır. H.1290/M.1873 yılında kurularak 28 Nisan H.1314/M.1896 yılında Kapancıyan Efendi ve Manuk Efendi ruhsat alan Rüşdiye Ermeni Mekteplerinin birinde 49 diğerinde 37 erkek öğrenci okumaktadır. Urfa Sancağı'nda bulunan ikisi H.1263/M.1846, ikisi H.1288/M.1871 yılında açılan ve rüşdiye eğitimi yapan Süryani Protestan Okulları 28 Nisan H.1314/M.1896'da Karabet Efendi adına ruhsatname almıştır. Bu okullarda sırasıyla 31 kız, 20 erkek, 32 kız, 23 erkek öğrenci öğrenim görmüştür. 4 Süryani okulundan ikisi 63 kız öğrenciye, ikisi 43 erkek öğrenciye eğitim vermiştir. Urfa'da H.1263/M.1846 ve H.1288/M.1871 yıllarında kurulan 2 idadi okulundan birinde 39 diğerinde 43 kız öğrenciye eğitim verilmiş olup bu okullar Kapancıyan adına 28 Nisan H.1314/M.1896'da ruhsat almıştır. Birecik kazasından H.1288/M.1871 yılında kurulan ve ruhsatı bulunmayan Protestan Mektebi'nde 20 erkek, 30 kız öğrenciye iptidai eğitim verilmektedir. Urfa'da bulunan rüşdiye düzeyindeki 3 Protestan Okulu'ndan ikisi H.1290/M.1873 yılında biri H.1306/M.1888 senesinde kurulmuş olup bu okulların ikisi 28 Nisan 1313'te Manuk Efendi adına diğeri Agop Efendi adına ruhsat almıştır. Bu okulların birinde 35 erkek, diğerinde 46 kız, üçüncüsünde 45 kız öğrenci öğrenim görmüştür. Urfa'da idadi seviyesinde olan 3 Protestan Okulu sırasıyla H.1263/M.1846, H.1305/M.1887, H.1306/M.1888 yıllarında inşa edilmiş olup hepsi 28 Nisan H.1313/M.1895'te Agop Efendi adına ruhsat sahibi olmuştur. Bu okulların ikisinde 43 kız, birinde 45 erkek öğrenci idadi eğitimi almıştır.

2.8. Ecnebi Okulları

Azınlık okullarına destek veren Fransa, İngiltere, İtalya ve Amerika gibi ülkeler zamanla hukuksal kaynağı bulunmayan, denetimden yoksun olarak bizzat eğitim kurumları açmışlardır. Açılan bu eğitim kurumları sadece kendi dinlerini ve kültürlerini yayma amacı gütmeyerek siyasi etkinlik kazanmış ve bazı etnik gruplar üzerinde söz sahibi olarak siyasi ve kültürel menfaatlerine uygun ortamlar yaratma çabası içine girmişlerdir (Haydaroğlu, 1993: 10). Ecnebiiler amaçlarında ulaşmak için Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok bölgesinde okul açmışlardır. Maârif Salnâmeleri'nden sağlanan bilgiler doğrultusunda H.1251/M.1835'te Urfa Sancağı'nda İtalyanların desteklediği Fransız Katolik Okulu açılmıştır. Ruhsatı bulunmayan bu okul 20 erkek, 41 kız öğrenciye karma eğitimin verildiği bir kurumdur. Kız öğrenci sayısının erkek öğrenci sayısında 2 kat oranında yüksek olması Katolik mezhebine mensup olan bu milletin kız öğrencilerin eğitimine önem verdiğinin göstergesidir (SNMU 1317: 1130).

Tablo 9: *Urfa Sancağı'daki Ecnebi Okulları (SNMU: H.1316-1317/M.1898/1899)*

Sancak	Mektebin İsmi	Mektebin mensub olduğu cemaat	Namına Ruhsatı Verilmiş olan müdür mesul	Mektebin Derecesi	Öğrenci Sayısı		Mektebin Açılış Tarihi	Ruhsat Tarihi
					E	K		
Urfa	Fransız Katolik Mektebi	İtalya	-	-	20	41	H.1251/ M.1835	Ruhsatsız

Urfa'da İtalyanlara ait bir adet Fransız Katolik Mektebi bulunmakta olup erkek 20, kız 41 olmak üzere toplam 61 öğrenci öğrenim görmüştür. Bu okul 1835 yılında açılmış olup ruhsatı bulunmamaktadır.

3.Sonuç

Osmanlı Devleti, sınırları içerisinde bulunan tüm coğrafyada eğitim faaliyetlerinin kalite ve verimliliğinin artması, eğitimi modernleştirerek çağın gereklerini karşılayabilmek için önemli girişimlerde bulunmuştur. Eğitim konusu ile Osmanlı padişahları yakından ilgilenmişlerdir. Bu durum Halep Vilayetine bağlı Urfa Sancağı'na da yansımıştır. Urfa Sancağı ve ona bağlı Merkez, Rumkale, Suruç, Birecik kazaları ile Nizip nahiyesinde Müslümanlara ait 7 İptidai, 4 rüşdi, 1 idadi; Gayrimüslimlere ait 3 iptidai, 15 rüşdi, 5 idadi, 1 ecnebi okulu mevcuttur. Kentte 9 medrese, 7 kütüphane bulunmaktadır. Medreselerde yaklaşık 148 öğrenci öğrenim görmüştür. Kütüphanelerde 1765 kitap bulunmaktadır. Urfa Sancağı'nda Ermeni Cemaatine ait 2 iptidai, 9 rüşdi, 2 idadi; Protestan Cemaatine ait 1 iptidai, 3 rüşdi, 3 idadi ve 4 rüşdi Süryani Protestan mektebi vardır. Ayrıca İtalyanların desteklediği bir Fransız Katolik Okulu bulunmaktadır. Gayrimüslim okullarında iptidai eğitim alan 80 erkek, 30 kız; rüşdi eğitim alan 338 erkek, 202 kız, idadi eğitim alan 65 erkek, 209 kız öğrenci vardır. Özellikle Ermeni milleti kız öğrencilerin yüksek öğrenim seviyesinde öğrenim almasına önem vermiştir. Rüşdiye düzeyindeki Müslüman okullarında 227 öğrenci okumuştur. Urfa'da bulunan tek idadide ise 125 Müslüman, 15 Gayrimüslim toplam 140 öğrenci eğitim almıştır. Maarif Salâmelerindeki veriler ele alındığında Urfa Sancağı'nda Gayrimüslimlere ait daha fazla okul ve öğrenci bulunduğu görülmüştür. Bu durum zamanın eğitim koşullarına göre Müslümanların çocuklarını eğitime konusunda Gayrimüslimlere oranla geride kaldıklarını göstermektedir.

Kaynakça

- Akyüz, Y. (1997). *Türk eğitim tarihi (başlangıçtan 1997'ye)*(6. Baskı). İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Akyüz, Y. (2006). *Türk eğitim tarihi (M.Ö.1000-M.S.2006)* (8. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Arıbaş, S. (2000). Başlangıçtan II. Meşrutiyete kadar Osmanlılarda sıbyan mektepleri [Özel sayı]. *Yeni Türkiye*, 32, 711-716.
- Aytaç, K. (1972). *Avrupa eğitim tarihi antik çağdan XIX. yüzyıl sonlarına kadar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Babuçoğlu, M., Eroğlu, C., & Köçer, M. (2007). *Osmanlı vilâyet salnâmelerinde Halep*. Ankara: Kozan Ofset.

- Baltacı, C. (2002). *Osmanlı devletinde eğitim ve öğretim, Türkler içinde* (C.11, s.456-462). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Berker, A. (1945). *Türkiye'de ilköğretim 1839-1908*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Binbaşoğlu, C. (2009). *Başlanğıçtan günümüze Türk eğitim tarihi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Boy, A. (2017). Medreselerin kısa bir geçmişi ve Kayseri medreseleri. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 57-73.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Cuinet, V. (1891). *La Turquie D'Asie*. Geographie Administrative, II, Paris.
- Cevdet Paşa. (1991). *Tezâkir 21-39 (III)*. (C. Baysun, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Demirkent, I. (1990). *Urfa haçlı kontluğu tarihi (1098-1118)* (C.1). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Demirkent, I. (2001). *Ortaçağ'da Urfa uygarlıklar kapısı Urfa*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, No: 1732.
- Demirel, M. (2002). Türk eğitiminin modernleşmesinde rüşdiye mektepleri. *Türkler içinde* (C.15, s.44). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Duman, H. (1982). *Osmanlı yıllıkları (salnâmeler ve nevsaller)*. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA).
- Ekiz, D. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri (yaklaşım, yöntem ve yeknikler)*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ergin, O. (1977). *Türk maarif tarihi* (C.1-2). İstanbul: Eser Matbaası.
- Ertuğrul, H. (2005). *Kültürümüzü etkileyen okullar*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Eryılmaz, B. (1996). *Osmanlı devletinde gayrimüslim tebanın yönetimi* (2. Baskı). İstanbul: Risale Yayınları.
- Esat, M. (1930). Osmanlı'da ekalliyetler. *Maarif Vekaleti Mecmuası*, Sayı:18, Ankara.
- Güler, A. (2007). *Osmanlı'dan cumhuriyete azınlıklar* (2. Baskı). Ankara: Araştırma Dizisi TÜRKAR.
- Güler, S. (2002). Eskiçağ'dan kurtuluş savaşına kadar Urfa tarihi. Şanlıurfa: *Şurkav Yayınları*, 6, 3-26.
- Güven, İ. (2013). *Türk eğitim tarihi*. Edirne: Akademi Yayınları.
- Güzel, A. (2012). 1927 tarihli Urfa salnamesinin tarihi coğrafya özellikleri bakımından değerlendirilmesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 231-262.
- Haydaroğlu, İ. P. (1993). *Osmanlı imparatorluğunda yabancı okullar*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Hayta, S. (1995). *1869 Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk eğitimine katkıları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Honigmann, E. (1986). Urfa. *İslam Ansiklopedisi içinde* (C.13, s.336-337). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İpşirli, M. (2003). Medrese. *TDV İslam Ansiklopedisi içinde* (C. 28, s.327-333). İstanbul: TDV Yayınları.

- Kansu, A.N. (2015). *Türkiye eğitim tarihi* (2. Baskı). Ankara: Maya Akdemi Yayınları.
- Kaya, Ö. (2004). *Tanzimat'tan Lozan'a azınlıklar*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Karakaş, M. (1995). *Cumhuriyet öncesi Şanlıurfa'da kültür ve eğitim*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Koçer, H. A. (1991). *Türkiye'de modern eğitimin doğuşu ve gelişimi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Kodaman, B. (1980). *Abdülhamit devri eğitim sistemi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kürkçüoğlu, A. C. (2000b). Vakfiyelerde adı geçen Şanlıurfa mimari eserleri, *Edessa KültürDergisi, 1*, 8-13.
- Kürkçüoğlu, A. C. (2002a). Şanlıurfa'da yapılan arkeolojik araştırmalar, kazılar ve il sınırları içindeki sit alanları. *Şanlıurfa uygarlığın doğduğu şehir* içinde (s. 114-128). Şanlıurfa: Şurkav Yay.
- Krenkow, F. (1993). Kütüphâne. *TDV İslam Ansiklopedisi içinde* (C. 6, s.1126-1128). İstanbul: TDV Yayınları.
- Mızrak, R. (2002). Şanlıurfa kütüphaneleri tarihi. Ankara: *Şurkav Yayınları* (26). 178-185.
- Pakalın, M. Z. (1983). Kütüphane, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü içinde* (C.2, s.346). İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- Palalı, İ. (2010). Osmanlı Salnâmeleri ve tarih araştırmalarındaki kaynak olarak önemi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 23*, 1-14.
- Saka, N. (1991). *Osmanlı eğitim tarihi* (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sakin, O. (2008). *Osmanlıda etnik yapı*. İstanbul: Ekim Yayınları.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Sene 1316, Def'a 1, İstanbul Matbaa-i Âmire.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Sene 1317, Def'a 2, İstanbul Matbaa-i Âmire.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Sene 1318, Def'a 3, İstanbul Matbaa-i Âmire.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Sene 1319, Def'a 4, İstanbul Matbaa-i Âmire.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Sene 1321, Def'a 6, İstanbul Asır Matbaası.
- Salnâme-i Vilâyet-i Halep (SVH), H. 1317, Def'a 28, Vilâyet Matbaası, Halep.
- Şahin, İ. (2001). Osmanlı klasik dönemi Urfası. F. Özden (Ed.), *Uygarlıklar kapısı Urfa* içinde (ss. 69-79). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları-1732.
- Şahinalp, M. (2005). *Şanlıurfa şehrinin kuruluş ve gelişmesi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Şemseddin, S. (1996). *Kâmûsu'l-A'lâm* (C. II). Ankara: Kaşgar Neşriyat.
- Şemseddin, S. (1998). *Kamus-u Türki*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Tonguç, İ. H. (2004). *İlköğretim kavramı*. Ankara: Piramit Yayıncılık.
- Tozlu, N. (1991). *Kültür ve eğitim tarihimizde yabancı okullar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Urfa. (1984). *Yurt ansiklopedisi içinde* (C.10, s. 7375-7380). İstanbul: Anadolu Yayıncılık.
- Urfalı Mateos. (2000). *Urfalı Mateos vekayinamesi ve papaz Grigor'un zeyli* (H. D. Andreasyan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Uzunçarşılı, İ.H. (2014). *Osmanlı Devleti'nin ilmiye teşkilatı*. Ankara: TTK.
- Ünal, U. (2008). *II. meşrutiyet öncesi Osmanlı rüşdiyeleri 1897-1907*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Vahapoğlu, H. (1990). *Osmanlı'dan günümüze yabancı ve azınlık okulları (yönetimleri açısından)*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Yazıcı, M. (1973). *Tanzimattan bu yana milli eğitim bakanları, başbakanları ve Atatürk 1839-1979*. Ankara: Emel Matbaacılık.
- Yinanç, M. H. (1944). *Türkiye tarihi-Selçuklular devri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Yücel, M. S. (2016). *Türkiye'de yabancı okullar ve azınlık okulları (1925-1926)*. Yayımlanmamış doktora tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik.